

NÉZŐPONTOK

Újragondolt történelem

– Beszélgetés Lengyel Lászlóval. Riporter: Vágner Mária. Szerkesztette: Székely G. Tibor – Elhangzott a Magyar Rádió Korkóistoló című műsorában

„Műveltségkép az ezredfordulón” címmel 1994. május 27-én az Országos Közoktatási Intézet tudományos konferenciát rendezett. Az eseménynek jelentős sajtóvisszhangja is volt. Nemcsak az ilyenkor szokásos friss (és értelemszerűen rövidebb) híradások adtak beszámolót az országos tanácskozásról, hanem többek között a Magyar Rádió is több stúdióbeszélgetésben, valamint hosszabb műsor-összeállításokban szólaltatta meg az előadókat, illetve a résztvevőket. Ezek sorában Vágner Mária rádióriporter Lengyel Lászlóval rögzített egy hosszabb interjút, amelyből 1994. július 8-án, a Bartók Rádióban adtak le egy 15 percre vágott anyagot. Miután a rádió munkatársa úgy találta, hogy a beszélgetés egész szövege általános érdeklődésre tarthat számot, a teljes hangfelvételt szerkesztőségünk rendelkezésére bocsátotta hozzáférhetővé adva annak szerkesztett formában történő megjelentetéséhez. Olvasóink most ezzel az anyaggal ismerkedhetnek meg.

– Vágner Mária: Az Országos Közoktatási Intézet pedagógusok számára rendezett konferenciáján, amely az iskola által közvetített műveltségképről szólt, az Ön előadásának a címe az lett volna, hogy „Gazdasági és politikai értékrend az ezredfordulón”. De mindjárt azzal kezdte, hogy szíve szerint inkább „A nyugtalan-ság völgyében járunk” címmel tartaná meg azt az előadást. Ez már-már zsolttárosan sőtét cím. Ennyire pesszimista?

– Lengyel László: Hogy nem a „reménytelenségnek” vagy a „szomorúságnak a völgyét” említem – vagy a „bűbánátét” –, ezzel máris azt mondom, hogy a „nyugtalan-ság” azt jelenti, hogy abban a sajátos állapotban vagyunk, hogy egy átalakulásnak – méghozzá pozitív átalakulásnak – a tanúi lehetünk. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy nyugtalanító, ahogyan a műveltségképünk és az értékeink részben le is épülnek. Tehát itt egy épülési folyamat van az egyik oldalon, és egy elég súlyos leépülési folyamat a másik oldalon: a gazdasági és a politikai kultúrában egyaránt. Én nem dramatizálni akartam, hanem pusztán fölhívni a figyelmet arra, hogy itt nekünk, Európa peremén – bízva abban, hogy az európai és bizonyos értelemben a világ kultúrártékeihez tudunk kapcsolódni – állandóan szembesül-nünk kell azzal, hogy ez csak egy remény. Könnyen lehetséges, hogy kiszorulunk az európai és a világméretű gazdasági és politikai munkamegosztásból; perifériára kerülünk. És hiába vallunk esetleg európai értékeket, ezek az európai értékek távol lesznek attól a világtól, amelyben élünk. Ez a kettősség meghatározhatja az ország képét.

– Vágner Mária: Ön párhuzamot vont egy Márai-idézettel a harmincas évek vége és a jelen kor politikai, gazdasági, társadalmi helyzete között. Ugyanolyan válságos időszak felé haladhatunk, a politikacsínálás ugyanannyira hiábavalónak tűnik, mint a harmincas évek végén?

– *Lengyel László*: Az az igazság, hogy a politikacsínálásnak az a módja, ahogyan 1945 után – bizonyos folytatólágossággal – a demokratikus politikai rendszerek felépültek, és ahogyan a politikusok bizonyos értékvilágon belül működötték ezt a rendszert, ez most válságba került. Tehát nemcsak azzal kell szembenéznünk, hogy Kelet-Európa, a nem demokratikus politikai rendszerek vannak válságban, hanem azzal is sajnos számolnunk kell, hogy az ún. demokratikus politikai rendszerekről, a parlamentáris értékekről, a liberalizmus alapértékeiről is kiderült: ellentmondásban vannak azzal a valósággal, amelyet ezek a politikák kíváltak.

Igy éppen most Nyugat-Európában: miközben az egyik nagy álom az európai egységesítés – és ezen belül az egyenrangúság, a versengés, méghozzá a demokratikus versengés álma –; eközben ebben az Európában éppen most egy igen erőteljes nemzetállamokon belüli szakadás megy végbe: a gazdag térségeknek a felemelkedése és a szegény térségeknek a teljes kiszorítása. Ami a gazdasági alapértékekben és a politikai értékrendben is változást hoz ebben a versengésben. Méghozzá azt, hogy ezek a demokratikus rendszerek egyszerűen nem tartják be azt az alapelvet, hogy – mintegy a jóléti állam keretein belül – föl kell emelni az alul lévőköt, és ugyanazokat a jogokat kell biztosítani nekik – például mint munkavállalóknak –, mint a gazdag térségekben. Tehát, ha valaki Szcíliaból azt kiáltja, hogy „én ugyanolyan olasz vagyok, mintha Lombardiában élnék”, akkor ezt kiáltozhatja ugyan, de az a demokratikus értékrend, amely – mondjuk – Olaszországban működik, az ezt a dolgot teljesen figyelmen kívül hagyja. Hasonlóképpen, ha Andalúziában kiabál valaki, hogy „Miért tettek engem munkanélkülivé; miért nincs erre a sajátos gazdasági, emberi jogaimnak semmiféle megoldási lehetősége?” akkor Katalóniából azt válaszolják, hogy „Nincs közünk hozzád!”. Ezzel történetesen az európai nagy vonalokról beszéltem, de maga Kelet-Európa is érzi, hogy vannak bizonyos társadalmi csoportok, sőt egész *nemzetek*, amelyek a kitaszíttottság állapotába kerülnek. Tehát: miközben például a tőke, a munkaerő, a fogyasztó szabad áramlását hirdetik demokratikus rendszerek, eközben a határok lezárása folyik és az emberek visszatoloncolása – ugyanezen demokratikus országokból!

Hogy csak egy példát mondjak: drámai ellentmondás megemészteni, hogy míg az iskolarendszer (akár a magyar, akár a német, vagy a francia) azt tanítja a gyerekeknek, hogy a más emberre úgy kell tekinteni, mint önmagunkra; a másság elfogadása természetes dolog, ugyanakkor azt kell tapasztalnia, hogy a határon ő átmehet, de az egyébként hozzá hasonló embert csak vízummal vagy még azzal sem engedik be. Ezt különben például a magyar gyerekek szinte azonnal átélhetik, ha – mondjuk – elindulnak a román határ felé.

Az ezredfordulón például mindenki vallhatja a „nemzeti egyenjogúság” természetes demokratikus politikai alapelvét; csak az, hogy mit *vallunk* és mit *csinálunk* a gyakorlatban, az egészen más dolog.

– *Vágner Mária*: Az iskolában az emberiség történetét lineáris fejlődésként tanítják: valahonnan eljutunk valahová, és ez a változás mindig pozitív. A merészebbek spirálisan próbálják megközelíteni, és azt mondják, vannak válságok, vannak visszaesések, de a fő irány azért mégiscsak a fejlődés. Elképzelhető, hogy ezek a kételyek azt sugallják: bizony, lehetnek hosszabb visszaesések vagy éppen visszafejlődés is?

– *Lengyel László*: Önmagában most a modern filozófia – és bizonyos szempontból a történettudomány is – arra a szkeptikus, ám – véleményem szerint – a tudományt jobban körvonalazó következtetésre jutott, hogy e bizonyos egyenes vonalú – vagy kitérőkkel, vagy valamifajta zsákutcákkal tartó – fejlődés gondolata valójában visszavezethető a XVIII–XIX. század felvilágosodáseszméjére. És ennyi-
42

ben maga is egy történelmi képződmény. Nevezetesen: nem találjuk ma az egyes történelmi korok vizsgálatánál ennek az akár azt mondhatjuk, *optimista* feltevések a valóságos hátterét; ennek a haladásnak, fejlődésnek nem találjuk meg a pontos vonalait. És itt nem arról van szó, hogy valamihez képest visszaesés van. Már az is kérdés, hogy ami történik, fejlődés-e valamihez képest.

Hogy konkrét példát mondjak: ma, a francia történészek – de természetesen nemcsak a történészek, hanem a szakemberek szélesebb körében hatalmas vitát vált ki (most már évtizedes vita!) a francia forradalom értékelése. Minek kell azt tekinteni? A francia forradalom vajon *megnyitotta* Franciaország és az emberiség előtt a jövő felé és a haladás felé vezető utat? Vagy épp ellenkezőleg: elgátolta? Ma a francia történészek jelentős csoportja – a *többsége* (nem mintha itt jelentősége volna persze, hogy hányan mondják) – azon a véleményen van, hogy a francia forradalom nem valamifajta haladást hozott, nem valamifajta történelmi előremutatást, hanem épp ellenkezőleg: Franciaország *hanyatlásának* a bekövetkeztét jelenti. Azóta hanyatlik vissza Franciaország.

Ezen lehet vitatkozni, de önmagában például az kérdés, hogy a *forradalmak* a történelemnek előreivó mozdonyai-e (ahogyan ezzel a képletes kifejezéssel mondják), vagy épp ellenkezőleg: a történelmet *visszafelé* viszik. És mi a „vissza”? És mi az az „előre”? Jól mérnek-e a gazdasági mutatók, amelyeket nézünk? Vajon mit jelent az egyes ember számára a gazdasági előny, amelyet szerzett; mit jelent a civilizációs előny? Biztosak lehetünk-e abban, hogy ha valaki a civilizációnak egy bizonyos szintjére eljutott és a fogyasztásának egy magasabb szintjén van, ez *valóban* az élet minőségének egy jelentősebb változása?

Nos, ezek szkeptikus kérdések, amelyek különösen akkor merülnek fel, amikor látjuk a környezet globális rombolását; amikor látjuk azt, hogy itt tulajdonképpen az emberiség jelentős része bizonyos értelemben ezeken a civilizációs fokokon át sem megy! Tehát: nagyon furcsa dolog az emberiség történetének tekinteni, amikor csak egy szűk kisebbség jutott át elvileg az úgynevezett haladási szakaszon, miközben az óriás többség még csak *nem is hallott* erről, és semmi köze sincs ehhez a haladáshoz. Tehát itt azt kell mondanom, hogy mind a természettudományos, mind a társadalomtudományi tudásnál volt egy optimista feltevés az állandóan tökéletesedő társadalomról és emberről. Ma a pszichológust és a szociológust az lepi meg, hogy az emberben micsoda hihetetlen *állandóság* van. Hogy az őskor emberének tulajdonságai jönnek elő a XX. század emberéből. Ezt pedig meg kellene magyarázni! Például ez az, amit az iskola nagyon nehezen fog megtenni!

– *Váner Mária: Annál is inkább, mert bizonyos optimista feltételezések még ma is élnek. Az iskola arra kész fel, hogy a gyerek majd egyszer jól beleilleszkedjék a társadalmi rendszerbe. Tehát – elvileg – ha egy gyereket úgy nevelik az iskolában, hogy megtanítom neki a liberalizmus szabályait, a piacgazdálkodás játékszabályait, akkor feltehetőleg majd tíz év múlva, húsz év múlva olyan állampolgárként jut ki az életbe, aki ezeket gyakorolni is tudja. Holott nyilvánvalóan nem így van! Mert ha Magyarországon még a különböző országrészek és a nálunk élő különböző etnikumok között is észrevehetőek a különbségek, akkor ez mennyivel inkább igaz a Föld egészére nézve! Egy fekete-afrikai törzsben felnövő gyerekek – bármilyen tehetséges is – soha nem lesznek olyan lehetőségei, mint – mondjuk – egy Amerikában élőnek.*

– *Lengyel László: Itt két kérdés találkozik. Az egyik kérdés az, hogy ezekben a társadalmakban – így konkrétan a magyar társadalomban is – az a megoldás a megfelelő-e, hogy az iskolarendszeren keresztül mintegy felneveljük a demokráciát? Tehát: reménykedünk-e abban – amiben Rousseau óta reménykedik a felvilágosult közvélemény –, hogy neveléssel, szocializálással, társadalmi beillesztéssel az emberek játékszabályokra megtaníthatók, oktathatók és bizonyos értelemben*

megjavíthatók; és ennek következtében maguk a szabályok folyamatosan javulni fognak: éppen azzal, mert újabb és újabb nemzedékek jönnek, akik ezeket már természetesen veszik át. Ez talán nem egyszerűen optimizmus, e mögött valóban *gyakorlati* tapasztalat is áll. Hiszen az, hogy az Egyesült Államokban két évszázada a gyerekeket mégiscsak nevelik abba az irányba, hogy valamifajta liberális szabadságtudatok és jogtudatok megformálódjanak bennük, mindenképpen megváltoztatta a felnövő polgárainak a világgépét azokhoz képest, akik – mondjuk – Fekete-Afrikában nőnek föl. Tehát az *biztos*, hogy egy olyan oktatási rendszer (mondjuk, éppen a magyar), amely *nem* diktatúrára nevel, vagy kisebbségek megvetésére és kitaszítására, feltétlenül előnyös; de ettől még nem bizonyos, hogy megváltozik a társadalom külső képe. És itt feszül az ellentmondás: hogy vajon az iskola megváltoztathatja-e a társadalmat. Ez egy nagyon nehéz kérdés! Mert ha a társadalom a saját gazdasági helyzetének romlását arra vezeti vissza például, hogy erről a munkakerülő cigányok tehetnek, és ezért számkiveti a cigányságot (hogy a konkrét példát mondjam, akkor a gyerekeinket hiába tanítjuk az iskolában arra, hogy „minden ember egyenlő”, „nézz ugyanúgy, mondjuk, a cigánygyerekre, mint ahogy önmagadra!”, ez a társadalmi különbség a *kitaszítási* szocializációt nagyon megerősíti. És itt egy küzdelem alakul ki az iskola és a társadalom között, amelyben *általában* a társadalom szokott győzedelmeskedni, és *nem* az iskola. De: ez valódi küzdelem!

A másik nagy kérdés persze az – és én ezzel a kétellyel is kezdtem a beszélgetést –, hogy a magyar társadalom *egésze* vajon nem tenné-e jobban, ha egy olyan iskolarendszerrel birkóznék, amely bár bizonyos standardokat megtanítana (tehát, hogy alapértékeket tudjunk), de ezeket megpróbálná közelebb vinni ahhoz a valósághoz, amelyben élünk. Tehát: alternatívák, variációk, egymással küzdő-vitatózó nézetek kellenének. Bizonyos értelemben meg kellene magyarázni azokat a társadalmi képeket, amelyeknek alapján – mondjuk – kitaszítják egyes rétegek a cigányokat. És az iskolának nem volna szabad egyszerűen belenyugodnia, hogy általánosságban elmagyarázza: ez mennyire helytelen.

Nem volna szabad a történelemről egy nézőpont alapján elmondani, hogy az micsoda. Vagyis: a gyerekeinket inkább abba az értékvilágba kellene elvinni, hogy itt *választék* van; itt többféle modell van; hogy ezek a minták az *élet* során választódnak ki, és *nem* az iskola kényszeríti bele valamelyikbe. És hangsúlyozni szeretném: *nagyon helytelen* lenne, ha *bármilyen politikai erő* előbb megmondaná, hogy mik azok az alapértékek, amiket elvár, és az iskolából ezt az alapértéket „hívna vissza”.

Tehát nem arról van szó, hogy most egy politikai erő vagy a politikai erők valamilyen konszenzusa mondja meg, hogy a liberális értékeket kell szeretni vagy a nemzeti értékeket. Az volna a helyénvaló, ha az iskola a konzervatív és a liberális-szociális értékeknek egyaránt helyet adna, ezeket egymással ütköztetné, ezeknek világgépét egymással össze tudná hasonlítani, és a gyerekekre – és bizonyos értelemben az egész társadalomra – bízna a döntést.

– *Vágner Mária: Meg lehet-e valósítani mindezt valamilyen intézményes formában? Hiszen ehhez az kellene, hogy minden tanár szíves, nyitott személyiség legyen.*

– *Lengyel László: Úgy gondolom, a tanároknak egyik nagy problémájuk ma az, hogy egy korábbi iskolarendszer mondott *egyféle* minta és modell alapján valamit – mondjuk adott esetben a történelemről, a politikai rendszerekről vagy a gazdaságról – majd jött egy új politikai kurzus, amely szintén mondott *valamit*, egy másik minta és modell alapján. És ebbe kellene a tanároknak valamelyikbe beletörni az egyéniségüket. Én úgy látom egyébként, hogy *nem* tették meg. Az előző rendszerben*

is többé-kevésbé saját maguk próbálták megtalálni a fogódzókat, és a jó tanárok ebben a rendszerben is – most az elmúlt négy évet értem rajta – megtalálták ezeket. De nem kellene azért ennyire magukra hagyni a magyar tanárokat!

Nekem ugyan *kételyeim* vannak egy nemzeti alaptanterv általános megfogalmazhatóságával szemben, de kellenének *alaptantervek*, *tantervi ajánlások* és természetesen *kézikönyvek*, *könyvek*. Minél több felkészítés révén *ütköztetni* kellene az elképzeléseket. Bizonyos értelemben aktív párbeszédre lépni a tudománnyal: ez *létkérdés* volna! Néze – mondjuk – a középiskolai és az általános iskolai tankönyveket, például a közgazdaságtani ismeretek oktatása bizony a XIX. századnak vagy a század harmincas éveiiig tartó közgazdasági tudásunknak a szemléletét tükrözi.

– *Vágner Mária: Arra gondol, hogy tankönyveink szerint ma is azon mérjük, egy ország gazdag-e vagy sem, hogy milyen nyersanyagkincsei vannak; mennyi a vastermelése vagy a gépgyártása?*

– *Lengyel László: Ez eklatáns példa. Magyarország gazdaságföldrajza azzal kezdődik, hogy megtanítják: van-e nálunk szén, vas; van-e vízi energia, vagy hogy milyen a termőföld. És utána következik csak az, hogy – mondjuk – milyen a magyar infrastruktúra. Így egy gyerek azt tanulja meg, hogy Magyarország egy alapvetően agrárország. És amikor kikerül az életbe, a legnagyobb csodálkozással fogja észlelni, hogy a magyar GDP-hez a mezőgazdaság 7, azaz hét százalékot tesz hozzá. Ennyi ma a részesedése az össztermelésünkben, 64 százalék pedig a szolgáltatás. Amiről viszont szinte egyáltalán nincs szó az ismeretvilágban, ha egy földrajz- vagy egy történelemkönyvet nézünk. Ez az arány különben, amit most Magyarország kapcsán mondtam, nem szokatlan, ez a nyugati világban is így van. Érzékelnünk kellene azonban, hogy Japán minden nyersanyag nélkül a világ első gazdasági hatalmává küzdött föl magát. E felfogásban ez teljesen érthetetlen. Oroszországnak kellene a gazdaság csodáját bemutatnia, ha a nyersanyag alapján nézzük az egész világot.*

A század harmincas, sőt talán még a negyvenes években is lehetett egy ilyen szemlélettel gondolkodni, de ma már tudjuk, ez a dolog meghaladott. És visszamenőleg is nagy kérdés: egy civilizációs kör vajon *tényleg* egyértelműen nyersanyagokra és energiaforrásokra épül-e, vagy van valami *más* gazdasági kapcsolatrendszer? És ezt *újra* kellene gondolni történetileg is! Kiderülhetne, hogy a XIX. századtól kezdve a kutató mindig ezt vizsgálta, de lehet, hogy ha az emberi társadalom különböző rendszerei között más kapcsolódást kerestek volna, akkor *mást* találtak volna. Ezért mondom: lehetséges, hogy a történelmünket visszamenőleg is újra kell gondolni, például éppen a gazdaságtörténetünket. Mint ahogy egyébként megtörtént ez többször is már e század folyamán.

Ezt az iskolából is vissza kellene hallanunk. Az iskolában a tanár ugyanis legalább annyira érdekesen szembesülne azzal, amit most itt mondtam, ha a gyerekek teszi fel neki ugyanezt a kérdést, hogy „miért van az, hogy Japán állítja elő a Toyota gépkocsikat, míg a volt Szovjetunió csak Moszkvicsokat tudott gyártani; és miért van az, hogy a világ nagyhatalmaiban – mondjuk az Egyesült Államokban – a vetésterületeknek a *csökkentésére* adnak támogatást, és nem azért, hogy elvessek a gabonát?” Tehát akkor nem biztos, hogy a *vetésterületek nagyságával* kellene mérni a gazdagságot. Ha ezt valaki visszakérdezi – mert természetesen megteszi –, akkor ezt egy tanár meg tudja kérdezni nemcsak önmagától, hanem egy szakmától, amellyel közgazdaság-tudománynak vagy politikatudománynak hívunk.

És hadd mondjak egy másik példát! Mondjuk az olasz választások tökéletesen megmagyarázhatatlanok az elmúlt negyven év politikai rendszerének ismerete nélkül, és ugyanakkor anélkül, hogy ne érzékelnénk, hogy ez épp most válságba

került. De hát a magyar választások is megmagyarázhatatlanok! Meg kellene magyarázni, mi az, hogy „párt”, mik a pártok mögött álló társadalmi erők. A magyar politológiának például – de az az igazság, hogy a nyugatinak is – hiányoznak a válaszai. Hogy hogyan kell kezelni, mondjuk, ilyen jelzőket, hogy: „posztkommunista”, vagy „posztfasiszta” pártok. – Na, de kérem, hát mi ez?! – kérdezi a szerencsétlen diák – és gondolom, a tanár is... Hogy magyarázzam meg a diákjaimnak? Hogy most a fasiszták jöttek Olaszországba? Vagy most a kommunisták jöttek vissza Magyarországon vagy Lengyelországban? Mit kell erről gondolni?

És akkor persze már ott vagyunk, hogy: mit kell a kommunizmusról, mit kell a faszizmusról gondolni. És akkor, ha most befejezzük ezeket a tudománytalan politikai kiáltozásokat, akkor bizony egy magára hagyott tanárral állunk szemben, aki saját értékei alapján mondhat erről valamit, – de nem lesz könnyű neki!

– *Vágner Mária: Az iskola persze nincs könnyű helyzetben. A diák, a szülő szidja az iskolát. A tanárok azt mondják, hogy évek óta egyre rosszabbak a diákjaik. Mégis a nemzetközi statisztikák azt mutatják, hogy a magyar iskola jó. A legutóbbi diákolimpiát az Egyesült Államokban öt magyar diák nyerte. Marx György Katz Sándor nevét említette meg – és másik négy diáktársát –, akiknek teljes körű egyetemi ösztöndíjat kínáltak fel Massachusettsben, és ő azt mondta, hogy személyes szerepe is volt abban, hogy ezek a gyerekek hazajöttek. Most még hazajöttek. De egyáltalán nem biztos, hogy tíz év múlva vagy tizenöt év múlva hazajönnének. Mert más kifizési lehetősége van egy tehetségnek az Egyesült Államokban, mint itthon.*

– *Lengyel László: A magyar iskolarendszer sikere – amennyire én érzékeltem a statisztikákból – körülbelül 14 éves korig tart. Az oktatási rendszerünkben van egy kitűnő óvodai rendszer, amelyben hatéves korig a gyerekek kifejezetten kimagasló szintet érnek el az ismeretekben. Nyugat-Európában vagy Japánban az óvodai nevelés jóval alacsonyabb szintű, mint a magyar. A kisiskolás szint még mindig nagyon jó; de már nem annyira. Már kiderül, hogy kezdődnek a bajok és zavarok. 14 éves korig a fejlődés fölfelé tart; onnantól kezdve viszont megyünk lefelé. Sajnos!*

Azt hiszem, ebben – de ezt nem én mondom, hanem a vizsgálódók – nagymértékben közrejátszik az, hogy amit készségben és alapismeretben meg lehet tanítani, azt – úgy tűnik – a magyar óvodai és iskolai rendszer a lehetőségek szerint nagyon jól megtanítja. Ott kezdődnek a bajok, amit szakosodásnak, specializációnak neveznek, amihez már felszereltség és a képzettségnek az a specialitása kell, amit a nyugatiak viszont hihetetlen erővel ösztönöznek, amikor az átfogó ismeret-szint fölé egy speciális ismeretszint kerül (ez ami a középiskolával s végül az egyetemmel folytatódik). Itt kezdenek ők ráhajtani. Ez az, amit igazán belevernek – egyébként a munkaerőbe is.

A magyar diákok sikerei és – meg kell mondani, hogy – a magyar munkaerőnek a későbbi sajátosságai is arra vezethetők vissza, hogy mi – most furcsán hangzik így – az általános műveltség szintjében meghaladjuk általában a nyugati versenytársakat. Többet tudnak a magyar diákok, és a magyar munkaerő is meglepően sokrétű tevékenységre és ismeretre képes.

Nem az a baj, hogy a nyugatiak elit iskolákat követelnek. Ezt ott ki is tudják fizetni, ebben nagyon nagy befektetés van; ez a tehetség kiválasztásának egyik útja. Az a baj, hogy az a fajta szakmai specializáció, amit Nyugaton számon kérnek, a magyar iskolarendszernek komoly problémát jelent: nem tudja eldönteni, hogy igazán mit is vár el a 14 éven felüli gyerekektől. Tulajdonképpen azt is megfogalmazhatnám, hogy magunktól mit várunk el. Ez az egyik nagy probléma.

Az amerikai értékmérceben – és ezt Nyugat-Európa is nagyon erősen átvette – nagyon pontosan megfogalmazható, hogy már 14 éves kortól többé-kevésbé mit

várnak el valakitől. *Hova akarják, a munkamegosztás mely helyére, és hogyan bele-, rakni*”. Már a gyerekkortól kezdve erre versenyeztetik és treníroztatják őket. Magyarországon ez a fajta célképzet nagymértékben hiányzik.

Nos ez az, ami egyébként erőteljesen Nyugatra vonzza a tehetségeket is. Ugyanis a nyugatiak kifejezetten keresik – agyablással, ez az igazság – azokat a tehetségeket, akikkel fel lehet frissíteni nemcsak az iskolarendszerüket természetesen, hanem az egész munkamegosztást. Ezért nem csoda, ha ajánlatot tesznek a magyar diákoknak. Egyre több ösztöndíj van. És általában Kelet-Európa hihetetlen nagy agydömpinget indított el Nyugat-Európa, Amerika és – éppen az orosz kivándorlás révén – Izrael felé. Ugyanis azok a tehetségek, akik sokkal rosszabb minőségi feltételek között – bizonyos értelemben: frontkörülmények között – bebizonyítják a képességeiket, azok jobb körülmények közé – amerikai, izraeli, nyugat-európai körülmények, *laboratóriumok viszonyai közé* – kerülve robbanásszerű eredmények elérésére képesek. Ezeket viszont csak azért tudják így, ennyire felhasználni, mert az Egyesült Államokban, Izraelben vagy Angliában hihetetlenül színvonalas – most így mondanám: – technikusképzés vagy a kiszolgálóképzés, az tud mindent *aláadni* a kezüknek. Például, nekik óriási szükségük volna egy szuper kézügyességű sebészre. Magyarországon ennek a szuper kézügyességű sebésznek nem tudják oly gyorsasággal a kezébe adni mindazt, amit kezébe kell adni, mert ebben nincsenek kiképezve, s főleg nincs technikájuk. Amerikában viszont összehozzák neki a *csapatot*. Tehát az Egyesült Államok vagy Japán hihetetlen teljesítményt tudott abban nyújtani, hogy egy csapatot biztosítson – mondjuk – a tehetségek számára. Hogy ne egyedül kelljen kínlódnuk a fronton, és ott sebészkedniük.

Na most ez az, ami miatt én is kicsit szkeptikusabb volnék azzal, hogy visszajönnék-e. Én *nagy örömmel* venném – erre van inkább tendencia –, ha kétlakiakká válnának a tehetséges magyarországi vagy kelet-európai kutatók, értelmiségiek. Tehát, hogy – mondjuk – fél évet tölt Amerikában, fél évet itthon. Hogy ki-bejár a két világ között. Ami – én úgy gondolom – arra is visszavezethető, azok a magyar kutatók is érzik, akik elmennek – mondjuk – sokkal jobb körülmények közé az Egyesült Államokba, hogy föl kell töltdőniük bizonyos értelemben a – ha tetszik – primitívebb viszonyok között is azokkal a szakmai „dumákkal” (most így fogalmazok), azokkal a nyers gondolatokkal, amelyekre már a kicsiszolt Egyesült Államokban nincs lehetőség. Viszont azért kell elmennie oda, mert ezt a nyers, csak ötletszerű, csak félig meggondolt dolgot itt nem, de *kint* meg lehet csinálni. És ez az, ami miatt ez a kétlakiság kialakul; ez az, amiért valaki úgy dönt, hogy mégis inkább egy London melletti laboratóriumot választ, mint egy Budapest mellettit. Mert bizony, sajnos, az egyikben a felszereltség úrkorszaki, a másikban meg nem az.

– *Vágner Mária: Ha ez a kétlakiság nem alakul ki, akkor ez mindenképpen egy olyan verseny, amelyben csak lemaradnunk lehet?*

– *Lengyel László:* Bizonyos szempontból a lemaradás már valóságos tény. Én azt hiszem, be kell rendezkednünk arra, hogy Magyarország, mint egy kicsiny és – bizonyos értelemben – gazdaságilag erre nem alkalmas ország, igazi nagy alapkutató bázisokat már nem fog létrehozni! Erre egyébként a világ legnagyobb országai „álltak be”. Itt nagyon nehéz ma már – mondjuk – óriási kutatásokat elindítani, mert ehhez nagy pénzek kellene. A társadalomtudományokban pedig azt is tudomásul kell venni, hogy – ebben a vonatkozásban is – ez egy óriási *gyár* már. Ott van például a közgazdaságtan. Kelet-Európából nem lehet közgazdaságtant csinálni, hanem a Harvardon kell azt előadni, hogy egyáltalán félfeljeljenek valakinek a

nevére. Tehát ilyen értelemben azért ez most már természetes a huszadik században, hogy ha valaki *nemzetközi* karriert akar csinálni, akkor el kell mennie.

Az egy más kérdés – és én ezt fontos dolognak tartom –, hogy Magyarország egyike lehet azoknak az országoknak, ahol a kelet-európai – főleg a társadalomtudományi – gondolatok nagymértékben kicsírázhatnak és bizonyos összegzésre is lehetnek. Társadalomtudományi szempontból azt hiszem, hogy talán a lengyel, egy kicsit a cseh tudományos élet lehet velünk versenyképes, de igazán Magyarországon lehet megírni azokat az itt, Kelet-Európában és részben Ázsiában lezajló nagy átalakulási folyamatokat, ami a közgazdaságtanban és a politikában végbemegy. Tehát ezt például nem lehet megérteni a Harvardról. Elképzelhetetlen, hogy valaki Angliában írja meg, hogy mi történt ma Ukrajnában. Mi innen, Budapestről, bizony jobban értjük azt, hogy mi van ma Kijevben, mi van ma Szlovéniában vagy Lengyelországban. Én *innen* várom, hogy ebből a régióból – és talán magyar közgazdászok, magyar politológusok – fogják megírni, hogy mi történt itt a keleti végeken. Ami azért is lényeges, mert az, hogy erre valamilyen választ adjunk, sok tekintetben meghatározza az egész világ közgazdaság-tudományát és politikatudományát.

– *Vágner Mária: Ha megengedi, egy kérdéssel még visszatérnék az iskolához. Ugyanis arról beszéltünk, hogy az iskola jól vagy rosszul megpróbálja a tudományt töltögetni a gyerek fejébe. De, szerintem, a magyar iskola általában keveset tesz a személyiségfejlesztésben. Orbán Ottó mondta nekem egyszer, hogy amikor meghívták Amerikába tanítani, ott azt látta: az ő egyetemi tanítványai nem tudnak helyesen írni angolul, a műveltségükön óriási lyukak tátonganak, viszont tökéletesen feltalálják magukat az életben. Egyszerűen kiegyensúlyozottabb személyiségek voltak, minden helyzetben feltalálták magukat. És az a lánya is, akinek itthon, a magyar iskolával állandóan gondjai voltak, ott kint fél év múlva magára talált. Lehet, hogy nem tanult annyit...*

– *Lengyel László: Igen, ez nagyon lényeges probléma. Ezt majdnem minden barátom elmeséli, aki az Egyesült Államokban hosszabb időt töltött, és a gyerekeinek a lázadását kell átélnie, ha hazajönnek, és itt a magyar iskolarendszerrel szembesülnek. A magyar iskolarendszer sokkal fegyelmesebb, sokkal tudáscentrikusabb; miközben a konfliktusok nagy részét nem hogy nem oldja meg, hanem épp ellenkezőleg, teremti. Ebben persze, tudjuk, történelmi hagyományaink vannak. Egy porosz iskolarendszert örököltünk, amelyben ismeret-számonkérés, megint ismeret, megint számonkérés; jó tanuló-rossz tanuló megoldások dominálnak. És akkor megint visszatérek oda: az a nagy probléma, hogy az iskolarendszernek kellene kitalálnia azt, amit a társadalom nem tudott kitalálni. Vagy a társadalom vezető értelmisége nem tudott kitalálni. Hogy mit is várunk el az egyes embertől? Milyen személyiség is legyen?*

Az amerikai társadalom igenis kitalálta: a személyiség legfontosabb jegye, hogy egy konfliktusban feltalálja valaki magát, és megoldja ezt a konfliktust. Az embernek ezt az utolsó pillanatig, a *halálig* – ha tetszik – mint *személyes* produktumot végig kell csinálnia. Tehát az amerikai kisgyerek azzal kezd, tulajdonképpen mindennapos szocializációja az (a családi éppen úgy, mint az iskolai vagy az életbeli), hogy: „Itt lesznek konfliktusok. Neked az a dolgod, hogy ezekben a konfliktusokban átlásd, mi az összecsapásnak az oka; ezt megoldd valahogy, földolgozd magad számára, és menj tovább!”

Magyarországon nem erről szól a mese. Nálunk arról van szó, hogy a világ megtanulható, megérthető. Ha te jól megtanultad a világot – tehát tudod az egész univerzumot, az alapszabályokat, történelemből az ismereteket; tudod, hogy ki írta a Himnuszot –, akkor eltájékozódhat a megérthető világban. Akkor a világ, mint

megtanult világ, *kezelhető*. És ha a világot nem tudod kezelni, akkor valószínűleg *nem jól tanultad meg*. Akkor kezd újra, akkor még egy tanfolyamra iratkozz be!

Az amerikaiaknál föl sem merül, hogy valakinek be kéne egy újabb tanfolyamra iratkoznia azért, mert a főnökével konfliktusa van. ... Magyarországon *ismereti* hiányra fogják a konfliktust: „Nem tudom, még mindig nem tudom, mi van! Itt valami ismereti zavar van! Nem feleltem jelesre!” – Pedig itt *nem* a „felelés”, itt a *nem ismeret* a probléma. Ismétlem, egy európai felvilágosodásbeli, de erősen német hagyomány az, hogy *megismerhető* a világ, az összes konfliktusával együtt. És ha hazamegyünk, otthon a szülők a gyerekeiket bizonyos állandó ismeretekkel tömik: abban az értelemben vett ismeretekkel, miszerint „tanulja meg, hogy húszéves korára elhelyezkedhessen!”

És kiderül – egyébként szerintem ma a társadalmunknak ez a legnagyobb *dramai* konfliktusa –, hogy az ismeretek, amelyeket húsz évig tömnek valakibe, semmire nem jók! Használhatatlanok! Nemcsak hogy az életben nem boldogul, hanem munkanélkülivé válik. Hogy hiába tanulta meg a szabás-varrás vagy a legkülönbözőbb ipari munkák ismereteit. Egyszer csak kiderül, hogy ez az ismeret *lényegtelen!*

Nem az ismeretre lenne szüksége, hanem egy olyan konfliktusmegoldó készséggel kellene rendelkeznie, mint az a bizonyos „*bármi*”, amit az amerikai mond, hogy: „én bármit megcsinálok! Tessék mondani, hogy mit kell itt *most* éppen csinálni?” – Ez a magyar társadalomban teljesen ismeretlen világ! S ha az iskola szegény, és ezt hangsúlyozni szeretném: ebből a szempontból *szegény* az iskola, mert – ha az iskola nem ismeret-számonkérő lenne, akkor nem újra meg újra a tanárokat fenyíteték meg ezért: „Hát nem tanította meg jól?!” A kudarcok miatt a tanárainkat kezdjük *kínózni* azzal, hogy „miért nem tanította meg jól?!” Miközben tudjuk, hogy az iskolában megtanított ilyenfajta ismereteknek igazán nincs jelentőségük!

Hogy csak egy példát mondjak – ezzel nem sértem meg talán a tanáraitam a jogi egyetemen –, én leviszsgáztam a jogi tárgyakra mindegyikéből. Ismereteket *tömtem* magamba, kétségbeesetten vizsgárol vizsgára. Már *másnap* semmi értelme nem volt az egésznek, amit megtanultam belőle! Azóta sem használtam. Véleményem szerint egyébként a *többségünk* nem használta magát az ismeretet; még azok se, akik jogi pályára mentek. Az *egyetlen* dolog, amit ilyen értelemben ez az iskola sikeresen belém vert: az, hogy *kínzott*. Tehát az a fajta kínzás, hogy meg kell *valamit* tanulnom! Az, hogy *mit* tanított, annak semmi értelme nincs most már utólag nézve. Csak azt verte belém, hogy két hét alatt az embernek például meg kell tanulnia egy 1200 oldalas könyvet. Ez persze egy fontos *képesség!* Bizonyos értelemben konfliktust megoldó *képesség*, ha valakinek föl kell készülnie valamire. De azért az iskolarendszernek nem a legnagyobb dicsősége, hogy – mondjuk – *erre* képez magyar gyerekeket. Hozzá kell tenni: *most is így működik az egyetem*, *ma* sincs ez másként. – Az amerikai egyetemen ez egy képtelenség. Ilyen nincsen! Ilyen típusú követelés valahogy egészen másként jelenik meg.

Ez az, ami miatt úgy gondolom, hogy *itt húzódik szét* tulajdonképpen a képzés. És visszatalálok ahhoz a kérdéshez, hogy tizennégy éves kor után, amikor elkezdjük *tömn*i a fejét, a gyerek a szerencse és a *kikérdezés* világába kerül a készségek világából. Itt kezdődik a *betörés*. És ez a kényszerbetörés nem jó! Ez kelet-európai. Kiöljük belőle a készségeket. A magyar társadalomnak nagy előnye, hogy úgy látszik, ez nem sikerül *elég*g. Annak ellenére, hogy *így bálnak* az iskolással, aki föllázad. Aki tud *működni* az első tizennégy évének a finomsága, a szeretetreméltósága, a sokirányúsága alapján; hogy *meséket* tanult még az óvodában, és tudja, hogy a világ az valami *egész* más, mint amit tizennégy éves kora után biztos ismeretként átadnak neki. És ez a lázadási *képesség* a remény!